

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.37.25>
УДК: 94(477.82)"1918/1939":281.9-144.5

Тетяна ШАМСУТДИНОВА-ЛЕБЕДЮК

кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії,
Рівненський державний гуманітарний університет

ORCID: 0000-0001-9288-7005

Email: ta.sha@ukr.net

Олександр ЛИЩУК

здобувач PhD
Рівненський державний гуманітарний університет

ORCID: 0009-0000-7327-9346

Email: lishchuk.1982@gmail.com

Дмитро ТОВМАШ

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії гуманітарних наук,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID: 0000-0002-4576-0703

Email: tovmash@knu.ua

УКРАЇНІЗАЦІЯ ПРАВОСЛАВ'Я ВОЛИНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анотація. У статті досліджено процес українізації православного церковного життя на Волині в міжвоєнний період, коли українські землі перебували у складі Другої Речі Посполитої. Проаналізовано політичний та соціально-релігійний контекст, що впливав на формування національно-церковного руху, зокрема політику польської держави щодо непольських народів, зокрема українців, та її вплив на православні громади. Розглянуто суперечливу позицію держави, яка одночасно сприяла дерусифікації церковного життя як засобу колонізації населення, але водночас обмежувала процеси українізації та консолідації українських національно-патріотичних сил.

Важливу роль у відродженні Української Православної Церкви в Польщі відіграли церковні з'їзди, які стали одним з вирішальних чинників пробудження національно-церковного руху на Волині. Їх головним досягненням було поширення серед українського населення усвідомлення необхідності боротьби за рідну Церкву та українську мову богослужіння.

У статті особлива увага приділена діяльності свідомого духовенства та місцевої української інтелігенції, які відігравали ключову роль у запровадженні української мови у богослужіннях, формуванні національної ідентичності та розвитку церковно-національної самосвідомості. Проаналізовано діяльність таких видатних постатей, як митрополит Полікарп (Сікорський), архієпископ Олексій (Громадський), Степан Скрипник, Арсен Річинський та інших, чия активність сприяла піднесенню українського православ'я, створенню просвітницьких осередків та впровадженню реформ, спрямованих на дерусифікацію та українізацію Церкви. Модель, яку намагалися реалізувати українські громадські та церковні діячі Волині, полягала в тому, що Церква має бути за своїм національним характером українською, незалежною від держави, а її устрій – соборним, що гарантуватиме широку участь мирян в управлінні.

Автор доходить висновку, що українізація православ'я на Волині у 1920–1930-х роках була потужним проявом національної самосвідомості українського населення, тісно пов'язаним із національно-визвольним рухом. Процес українізації православного церковного устрою сприяв консолідації українців, утвердженню національної ідентичності, розвитку просвітницьких ініціатив та підготовці ґрунту для відродження автокефальної Української церкви.

Ключові слова: Православна церква, Православна церква в Польщі, автокефалія, мова богослужіння, українізація, національно-церковний рух, церковний з'їзд.

Tetiana SHAMSUTDINOVA-LEBEDYUK

PhD in Philosophy, Associate Professor,
Professor at the Department of Philosophy,
Rivne State University of the Humanities

Oleksandr LISCHUK

PhD Student
Rivne State University of the Humanities

Dmytro TOVMASH

PhD in Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor
Department of Philosophy of the Humanities,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

UKRAINIZATION OF ORTHODOXY IN VOLYN IN THE INTERWAR PERIOD

Abstract. *The article examines the process of Ukrainization of Orthodox church life in Volyn during the interwar period, when the Ukrainian lands were part of the Second Polish-Lithuanian Commonwealth. The political and socio-religious context that influenced the formation of the national-church movement is analyzed, in particular, the policy of the Polish state towards non-Polish peoples, in particular Ukrainians, and its impact on Orthodox communities. The contradictory position of the state is considered, which simultaneously promoted the de-Russification of church life as a means of Polonization of the population, but at the same time limited the processes of Ukrainization and consolidation of Ukrainian national-patriotic forces.*

An important role in the revival of the Ukrainian Orthodox Church in Poland was played by church congresses, which became one of the decisive factors in the awakening of the national-church movement in Volyn. Their main achievement was the spread among the Ukrainian population of the awareness of the need to fight for their native Church and the Ukrainian language of worship.

The article pays special attention to the activities of the conscious clergy and local Ukrainian intelligentsia, who played a key role in the introduction of the Ukrainian language in worship, the formation of a national identity and the development of church-national self-awareness. The activities of such prominent figures as Metropolitan Polycarp (Sikorsky), Archbishop Oleksiy (Hromadsky), Stepan Skrypnyk, Arsen Richynsky and others are analyzed, whose activity contributed to the rise of Ukrainian Orthodoxy, the creation of educational centers and the implementation of reforms aimed at the de-Russification and Ukrainization of the Church. The model that Ukrainian public and church figures of Volyn tried to implement was that the Church should be Ukrainian in its national character, independent of the state, and its structure should be conciliar, which would guarantee broad participation of the laity in governance.

The author concludes that the Ukrainization of Orthodoxy in Volhynia in the 1920s and 1930s was a powerful manifestation of the national self-awareness of the Ukrainian population, closely linked to the national liberation movement. The process of Ukrainization of the Orthodox church system contributed to the consolidation of Ukrainians, the affirmation of national identity, the development of educational initiatives and the preparation of the ground for the revival of the autocephalous Ukrainian Church.

Keywords: *Orthodox Church, Orthodox Church in Poland, autocephaly, language of worship, Ukrainization, national church movement, church congress.*

Постановка проблеми. Сьогодні, після отримання Православною Церквою України автокефалії та на тлі триваючої війни з Росією, питання релігійної ідентичності, незалежності від зовнішніх центрів впливу та утвердження національної культури через церковні інституції набувають нового звучання.

Історичний досвід боротьби за українізацію богослужінь, демократизацію церковного управління та збереження національної самобутності в умовах чужої держави дозволяє глибше зрозуміти сучасні процеси державотворення й культурного відродження. Події 1920–1930-х років показують, що релігія може виступати потужним чинником національної консолідації та духовного єднання народу. Проблема українізації церковного життя охоплює широкий спектр питань – від мови богослужінь і національного складу духовенства до формування нових моделей взаємодії Церкви та громади.

Крім того, вивчення цього періоду допомагає усвідомити роль церкви як інституту, що формує не лише духовне життя, але й культурну та політичну

ідентичність нації. Це робить тему особливо важливою для сучасної історичної науки та суспільства, яке прагне осмислити своє минуле заради формування власного майбутнього.

Актуальність теми зумовлена потребою комплексного вивчення процесів релігійно-національного відродження українців у міжвоєнний період, коли формувалися основи духовної та культурної самобутності української нації в умовах іноземного панування. Саме на Волині, яка опинилася в епіцентрі політичного, етноконфесійного й культурного протистояння, українізаційний рух у церковному середовищі набув особливої ваги.

Дослідження українізації православного життя на Волині дозволяє простежити, як через мову богослужіння, діяльність окремих свідомих священнослужителів, розвиток просвітницьких ініціатив і парафіяльних громад відбувався процес пробудження національної самосвідомості. Аналіз цих процесів є важливим для розуміння того, як Церква ставала одним

із чинників формування української ідентичності та національної солідарності.

З огляду на сучасні процеси духовного відродження та державотворення України, вивчення історичного досвіду українізації православної церкви має не лише наукове, а й суспільне значення, адже сприяє усвідомленню глибинних традицій боротьби за духовну незалежність і культурну самобутність.

Аналіз наукових публікацій. Розвиток національно-церковного життя на Волині у міжвоєнний період знайшов певне відображення й оцінку в працях українських та зарубіжних авторів. Так, вивчаючи проблеми українсько-польських відносин у міжвоєнний час, не залишили поза увагою церковно-релігійного життя православних волинян М. Кучерпа, Ю. Крамар. Вагомий внесок у дослідження даної теми зробили історики В. Рожко, В. Борщевич, Н. Стоколос. Проблематику церковно-релігійного життя вивчали також історики – О. Альошина, А. Смирнов. Значний внесок у дослідження даної проблеми представляють напрацювання в діаспорі І. Власовського, І. Огієнка (митрополита Ілларіона).

Метою дослідження є аналіз процесу українізації православної церкви на Волині у 1920–1930-х роках як складової релігійно-національного відродження українського народу в умовах політики асиміляції II Речі Посполитої.

Для досягнення цієї мети необхідно виокремити наступні **завдання**:

Охарактеризувати історичні передумови розвитку православної церкви на західноукраїнських землях після їх входження до складу Польщі.

Дослідити процес українізації церковного життя у Волинському воєводстві, зокрема поширення української мови у богослужіннях та церковному діловодстві.

Визначити роль церковних з'їздів і громадських діячів у пробудженні національно-релігійного руху серед православних українців.

Охарактеризувати позицію та діяльність церковних ієрархів, священнослужителів і мирян, які стали провідниками українізації церковного життя.

Основна частина. Після Першої світової війни та підписання Ризького мирного договору 1921 року західноукраїнські землі увійшли до складу II Речі Посполитої. Тут проживала значна кількість православних українців, особливо на Волині. Проте польська держава проводила політику інтеграції та полонізації, що обмежувало права православних громад і створювало передумови для національно-релігійного руху.

Попри прийняття положень Конституції, концепція польської державної політики щодо Православної церкви формувалася впродовж усього міжвоєнного двадцятиліття й зазнала певної еволюції. Так, у період правління націонал-демократів (1918–1926 рр.) політика державної влади щодо православних не була чітко визначена, хоча вже тоді великий вплив на неї справляла концепція національної асиміляції непольських народів. Польська націонал-демократія проголошувала пріоритет інтересів народу стосовно

держави і стверджувала, що всі непольські нації, зокрема й українці, мають бути підпорядковані політичній, культурній і релігійній домінації поляків. Одним із найдієвіших засобів державної та національної інтеграції повинна була стати віросповідна єдність, яка мала здійснюватися через латинізацію «східних кресів». Польський уряд відразу взяв курс на створення однонаціональної держави, спрямувавши всю гостроту асиміляторської та колонізаторської політики проти українського населення [5, с. 172]. Однак концепція ліквідації православ'я мала небагато шансів на успіх. До того ж уряд мав гарантувати прописані на законодавчому рівні релігійні свободи нацменшинам. Це передбачало відносно толерантну релігійну політику щодо православ'я на наших землях. Разом із тим, на початку 1920-х рр. на теренах, населених українцями, почав розгортатися масовий рух за українізацію Православної церкви. Найбільш активно він проявився на Волині, зокрема на Рівненщині, де «більшість населення становили неполяки. До того ж Волинська єпархія була найбільшою у складі Православної церкви в Польщі. У 1925 р. вона налічувала 760 парафій, переважно українських за національним складом (для порівняння: чотири інші православні єпархії в Польщі – Поліська, Віленська, Гродненська, Варшавсько-Холмська – разом налічували 651 парафію) [3, с. 21].

Водночас проросійськи налаштоване керівництво Православної церкви в Польщі ігнорувало вимоги українців щодо використання рідної мови у богослужінні, формування українського єпископату та прагнення повернення до вжитку давніх церковних традицій [3, с. 21]. Польська влада, у свою чергу, також була незадоволена «процесами національно-церковного відродження на Волині» [3, с. 21]. Про це свідчить, зокрема, лист міністра віросповідань і народної освіти до волинського воєводи від 23 вересня 1925 року, у якому зазначалося, що «органи державної влади і управління не можуть прихильно ставитися до процесу українізації Православної церкви..., бо в підсумку це може призвести до відокремлення Православної церкви на Волині від Православної церкви в Польщі, послабити вплив центральної духовної влади у Варшаві і погрожує об'єднанням православних Волині з національною київською церквою (мається на увазі Українська автокефальна православна церква на чолі з митрополитом В. Липківським – авт.). Вважаю недоцільним сприяння політиці українізації церкви з боку Волинського воєводського управління» [6]. Щоб запобігти цьому, Арсен Річинський, Платон Доманицький та Євген Петриківський направили звернення до міністра внутрішніх справ Польщі з проханням дозволу на проведення у Луцьку (квітень 1927 року) з'їзду представників української «православної людності» [7, с. 268]. У зверненні вказувалося, що причиною проведення цього з'їзду є аморальний стан церкви, що склався завдяки «проросійському проводу, занедбанню духовних потреб православних українців, які ста-

новлять 80 % усіх вірних, та кінцева необхідність виправлення ситуації» [7, с. 268].

Необхідно зазначити, що після приходу до влади маршала Й. Пілсудського церковна політика польського уряду щодо Православної Церкви «стала на шлях сприяння українському церковно-православному рухові в його боротьбі за визволення православ'я в Польщі від характеру й духу «російськості», що тримались і далі в Православній Церкві в Польщі в управлінні церковному, устрої, впливах на релігійне життя українського народу, який прагнув тепер надати своїй Церкві свого національного характеру» [3, с. 52]. Тому Польський уряд, вважаючи, що підтримання такого прагнення українців до певної міри може бути корисним для інтересів польської державності, тому надав дозвіл на проведення з'їзду.

Український церковний з'їзд відбувся у Луцьку 5-6 червня 1927 року.

Своє головне завдання організатори з'їзду вбачали у тому, щоб виробити ідеологічну програму національно-церковного руху щодо «розмосковлення» Православної Церкви. що «З'їзд має на меті упорядкування відносин у Православній церкві, а не розкол, і що праця З'їзду не повинна суперечити канонам церкви» [8, с. 81]. У резолюції з'їзду особливий акцент було зроблено на необхідності глибшого і послідовнішого запровадження в діяльність Православної Церкви засад соборноправності. Також вимагалось видати розпорядження щодо українізації Церкви, які б чітко регламентували цей процес. З'їзд вимагав і негайної українізації внутрішнього діловодства церкви, яке здійснювалося переважно російською мовою [7, с. 18].

Ще перед проведенням Луцького з'їзду організаційним комітетом було проведено так зване опитування, «своєрідний плебісцит» [8, с. 85] стосовно мови богослужіння. У цей же час, проросійське духовенство проводило так звані «соборчики» на яких засуджували українізацію та збирали попередньо заготовлені прохання про недопущення відходу від церковно-слов'янської мови. «Довідавшись від священиків і дяків про підроблення на деканатських соборчиках голосу народу в напрямку небажання української мови у вжитку церковному, Організаційний Комітет Луцького Церковного З'їзду рішив повести протиакцію і дати вищій церковній владі матеріяли, які свідчили б про дійсний «голос народу» у справі богослужбової мови» [3, с. 18].

Таким чином, з'їзд став одним з вирішальних чинників пробудження національно-церковного руху на Волині. Його головним досягненням було поширення серед українського населення усвідомлення необхідності боротьби за рідну Церкву та українську мову богослужіння.

Наступним кроком у процесі українізації Православної церкви на Волині стало прийняття Волинською духовною консисторією постанови від 23 жовтня 1934 року, яка запроваджувала українську мову як офіційну мову органів єпархіального управління [6]. Остаточним підтвердженням нового курсу правосла-

вної ієрархії стали збори єпархіального духовенства і мирян Волинської єпархії, що відбулися 29–30 січня 1935 року у Кременці.

Від середини 1930-х рр. процес українізації Православної церкви на Волині «уповільнився, а невдовзі став натрапляти на щораз сильніший спротив не лише з боку російського православного духовенства, а передусім – з боку самих поляків [6].

Важливою подією для православних українців стало скликання архієпископом Олексієм волинського єпархіального зібрання, яке відбулося 29-30 січня 1935 р. у м. Кременці. На зібранні обговорювалися різні аспекти православно-церковного життя Волині. Прийняті рішення свідчили про те, що свідоме українське духовенство на чолі з архієпископом Олексієм намагалося утримувати курс на подальшу українізацію церковного устрою [3, с. 25]. Рішення Волинського єпархіального зібрання відзначалися толерантністю, виваженістю, демократизмом і водночас чіткою спрямованістю на копітку щоденну роботу з українізації всіх сфер церковно-релігійного життя. В ухвалі зібрання зазначалося: «...скрізь, де, згідно з умовами церковного життя й на бажання парафіян, Служба Божа має відправлятися по-українськи, панотці-настоятелі повинні йти назустріч своїм парафіянам, але не можна необережно проводити українізацію Служби Божої там, де нема згоди серед віруючих». [10, с. 35].

Так, на 1 листопада 1935 р. у Волинській єпархії в 122 церквах служба Божа відправлялася українською мовою, в 40 храмах українська служба Божа чергувалася із церковнослов'янською, в 27 – з українською вимовою старослов'янських літургійних текстів, у 99 – українською мовою читалися Євангелія, Апостол, «Вірую», «Отче наш», а в 129 церквах богослужіння українською мовою відбувалися періодично. Тобто серед 678 парафій єпархії процес українізації так чи інакше торкнувся 423 з них [6].

Успіхи церковних демократів викликали жорстку протидію польської влади. Вона була зацікавлена в дерусифікації церковного життя, оскільки це сприяло колонізації населення, але, звичайно, не в українізації церкви і консолідації національно-патріотичних сил. Не здавали свої позиції і проросійські церковні кола. 27 лютого 1937 р. Синод у Варшаві під тиском російських православних ієрархів і духовенства змінив свої попередні постанови про вживання живої мови в богослужінні, що, природно, викликало масові протести православних українців у всій Польщі. Проте на цей час у богослужіннях 415 із 689 церков Волинської єпархії вживалася українська мова, і цей процес вже не можна було зупинити [6].

Українізація церкви та боротьба за відновлення соборного устрою сприяла тому, що у цьому процесі брали участь широкі верстви українсько налаштованого населення: духовенство, інтелігенція та парафіяни.

Національне відродження неможливе було без видатних особистостей.

На Волині діяла група національно свідомих українських православних священиків і світської інте-

лігенції, що розгорнула активну діяльність в напрямку українізації Волинської єпархії. Це єпископ Полікарп (Сікорський), архієпископ Олексій (Громадський), протоієрей Никанор Абрамович (згодом митрополит УАПЦ), С. Скрипник, І. Власовський, І. Теодорович, М. Малюжинський, Ф. Шумовський, А. Річинський, С. Підгірський, М. Черкавський та багато інших.

Серед знакових постатей у цей період виділяється Степан Скрипник (Мстислав) – посол до польського сейму від Волині в 30-х роках XX століття, першоієрарх Української православної церкви у США, перший патріарх Української автокефальної православної церкви, патріарх Української православної церкви Київського патріархату. Він брав також участь у Луцькому церковному з'їзді, який виступив за українізацію Православної церкви на Волині [3, с. 24]. Наприкінці 20-х років XX століття польська влада все активніше обмірковувала план ширшого залучення емігрантів-уенерівців до реалізації політики державної асиміляції українців Волині. Такою прийнятною кандидатурою став племінник Симона Петлюри – Степан Скрипник. Ставши послом польського сейму, він почав підтримувати гасло боротьби за «внутрішню автокефалію» православних українців у межах Православної церкви в Польщі. В одному з своїх листів посол С. Скрипник так оцінив роль українського православ'я в краї: «Церква взагалі, а на Волині спеціально, повинна стати чинником дальшого зросту національної свідомості нашого многострадального народу, а по-друге, – елементом, консолідуючим громадське життя та впроваджуючим до нього засади чесної етики, які єдині дадуть можливість розвіяти мряку короткозорого політиканства, що закриває не раз перед людьми навіть доброї віри остаточну ціль цілої нації» [3, с. 21]. Власне, він наголошував на тому, що УПЦ набагато старша від московської церкви та остання є її меншою сестрою.

С. Скрипнику доводилося також відстоювати українську церкву у судових інстанціях. Так, 11-12 квітня 1933 р. він виступив свідком у Рівненському повітовому суді на захист парафіянина П. Колесника, який наважився співати в церкві с. Колоденка українською мовою [9, с. 147]. У виступі С. Скрипник окреслив стан православ'я у Польщі, 70% вірних якого становлять українці [9, с. 147], з тим говорив про переважно російський характер ієрархії та вищого духовенства Волині, хоча Православна церква в Польщі є автокефальною. І далі продовжував: «Сама справа автокефалії Православної Церкви в Польщі, себто відділення її від колишньої Російської Церкви, окупилася кров'ю найшляхетнішого її ієрарха бл. пам'яті митрополита Юрія, який заплатив своїм життям лише за те, що був рішучим прихильником автокефалії, а за національністю був українцем». Він знову зупинився на вимогах руху за дерусифікацію церкви, зокрема, відзначивши «наближення церкви до народу, між іншим через добровільне, на бажання вірних, впровадження відправ у рідній мові українській, замість змосковщеної церковнослов'янської, не

зрозумілої для нашого народу» [9, с. 147]. Потім він висловив своє ставлення до інциденту в соборі, роблячи висновок, що «поведінка Колесника в церкві була пристойною, гідною святині» [9, с. 147].

У фонді (Волинське українське об'єднання, м. Рівне) Державного архіву Рівненської області є справа, в якій зберігаються численні скарги православних віруючих до посла Скрипника на священнослужителів, які перешкоджали українізації богослужінь. Так, парафіяни с. Дерев'яне Клеванської гміни просили «допомогти виполоти московські бур'яни, які глибоко запускають своє коріння на родючій українській ниві та вносять в українське національне життя нелад і неспокій... Досить московській гязі бути паразитом на живому українському тілі» [4, арк. 1]. Як пізніше зізнавався сам владика Мстислав, що у пору парламентської діяльності більша частина його виступів стосувалася захисту прав православних волинян. [8, с.301].

Видатною постаттю у боротьбі за українізацію церковного життя був Арсен Річинський. Коли стало питання про створення єдиної православної помісної церкви в Україні, лікар Арсен Васильович Річинський активно включився в церковно-громадське, просвітянське життя. Особливо він був активним у питанні дерусифікації Православної церкви краю. Піком його релігійної діяльності стало проведення Українського церковного з'їзду у Луцьку. Після з'їзду роботу по розмосковленню Церкви продовжив Український церковний комітет, який очолив Арсен Річинський, також він почав редагувати часопис «Рідна церква», що почав виходити замість журналу «На варті» (видавався з 1924 року). У часописі відстоював позицію незалежної України, а також обстоював ідею самостійного існування православної церкви без втручання Польщі і Російського патріархату [1, с. 28].

У питанні українізації церковного життя Волині велике значення належить свідомим священнослужителям. Серед таких подвижників чільне місце належить митрополиту Полікарпу (в миру Сікорському Петру Дмитровичу). Як прихильник дерусифікації Церкви, отець Полікарп домагається повернення до богослужбового вжитку живої, зрозумілої української мови [6].

Першою великою перемогою лідерів дерусифікації православ'я стала висвята українця Полікарпа (Сікорського) на вікарного єпископа Луцького. Архієрейські служби, проповіді українською мовою та й сам факт, що єпископ є українцем, викликали серед віруючих велике духовно-національне піднесення. У такій ситуації єпископ Полікарп мав моральний вплив на віруючих. Проводячи архіпастирські візитації по селах, він намагався пробуджувати в духовенства та вірних їх національну свідомість [6].

Українізація церковного життя неможлива без свідомих священнослужителів, що задовольняли духовні потреби своїх прихожан щоденно. Так, священник Іван Карвовський з с. Деражне Костопільського повіту був «дуже популярним серед місцевих мешканців, бере активну участь в діяльності «Просвіти»,

почувається ширим українцем, «є цензором українських видавництв». Звичайно, що такими самими мали бути і його парафіяни» [11, с. 7]. У 1926 році в с. Деражне прибуває новий священник – Дмитро Чирський. Саме з його іменем пов'язане ще активніше розмосковлення місцевої церкви. Він був активним дописувачем до преси, зокрема журналу «Шлях», організатором української бібліотеки, агітатором за проукраїнські сили на місцевих виборах. «16 березня 1930 року Д. Чирський влаштував у Деражному урочисту академію на честь Т. Шевченка за участі близько 300 осіб, про що повідомлялося у зведеннях поліції» [11, с. 7]. Заснував у містечку антиалкогольне і антинікотинове товариство «Відродження». Воно діяло багато років, навіть тоді, коли о. Чирського вже там не було. Львівський часопис «Відродження» писав: «В Деражні на Волині протиалкогольний рух росте: вся молодь виховується в протиалкогольній дусі, з-поміж усієї молоді може знайдеться 3 курці і то з темняків, а решта вся молодь не курить. З-поміж старших теж рідко хто курить, багато кинули курити з переконання, що курення шкодить здоров'ю. На загал протиалкогольна свідомість зростає» [11, с. 7].

З середини 30-х років ХХ ст. настоятелем у с. Деражне Костопільського повіту служив отець Іван Гаськевич. Він був свідомим українським душпастирем. Під час першої служби в Деражному він замість польського гімну заспівав з парафіянами молитву «Боже Великий, Єдиний, нам Україну храни» [2, с. 73]. Неподалік церкви парафіяни влаштували читальню. Там була просвітянська бібліотека, піаніно і зал, де відбувалися репетиції самодіяльного театру та хору. Поширювали серед односельців знання з історії України. На призьбах селянам читали твори Грушевського. Вчили одні одних шити, кувари. Часто їздили з виступами хору та сценічного гуртка до інших поселень. На початку 1939 року прізвище священника було внесено луцьким слідчим урядом до таємного списку православного духовенства, яке ворожо або неполяльно ставиться до польської держави. Це означало, що отець Іван – кандидат у в'язні концентраційного табору Береза Картузька [2, с. 73].

У Млинові протоієрей Олімпій Денисович, який був туди призначений у 1935 році, відразу почав проводити служби українською мовою. Як згадують очевидці «серед прихожан запанував лад і одноставність» [2, с. 105].

Про священника у Бабині Рівненського повіту Редька Миколу Самсоновича дізнаємося із донесення рівненського старости воєводському уряду у Луцьку: «активний діяч на ґрунті українізації церкви у повіті» [2, с. 174]. За активну освідмлюючу працю його було заарештовано і відправлено до табору Береза Картузька [2, с. 174].

Відомі також спроби запровадження богослужб українською мовою в церквах сіл Боремне Дубенського повіту, Милостів і Тудорів Рівненського повіту та інших. З ініціативи парафіян, не раз всупереч священникам чи дякам, церковні хористи супро-

воджували церковнослов'янську відправу священника українським церковним співом [2, с. 10].

Українізаційний процес мав суттєві відмінності в сільських та міських парафіях. Незважаючи на опір з боку польської адміністрації та проросійських кіл духовенства, у селах, де переважало українське населення, процес відбувався відносно мирно й природно; у містах він набував форм гострого ідеологічного та культурного протистояння [12, с. 154].

Однак, поступово дедалі ширші верстви православних українців усвідомлювали, що рідна мова не лише робить зрозумілими, усвідомленими богослужіння, а й сприяє їх консолідації, утвердженню національної ідентичності.

Висновки. Національно-церковне відродження на Волині йшло одночасно з національно-визвольним рухом. Тому українізація церковного устрою – була з одного боку явищем динамічним і залежним від низки чинників, а з іншого – зростаючою суспільно-політичною потребою православних волинян-українців.

Українізація церковного життя на Волині стала не лише релігійним явищем, а й вагомим чинником формування модерної української нації у міжвоєнний період. Цей рух був яскравим свідченням пробудження національної самосвідомості українського населення, важливим етапом вияву його національної самоідентифікації та заклад основ подальшого відродження Української церкви.

1. Алюшина О.А. Громадська діяльність Арсена Річинського у кінці 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичне релігієзнавство.* Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька акад.». Вип. 12. 201. С. 16–24.
2. Борщевич В. Волинський пом'яник. Рівне, 2004. 408 с.
3. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4 т., 5 кн. Т. 4, кн. 2: (20 ст.) Нью-Йорк; Бавнд Брук: Українська Православна церква в США, 1975. 384 с.
4. Державний архів Рівненської області. Ф. 479. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 2.
5. Копилова М.С. Політико-правовий статус української меншини у другій Речі Посполитій (1918–1926 рр.). *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія: Історична.* Вип. 13. 2017. С. 169–176.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/IvanOgienkoi_2017_13_23.
6. Крамар Ю.В. Національно-культурна та релігійна політика урядів Польщі на Волині (1921–1939 рр.): дис....доктора істор. наук: 07.00.02 URL: http://old.lnu.edu.ua/files/dissertations/2015-12-29-kramar/dis_kramar.pdf
7. Рожко В. Нарис історії Української Православної церкви на Волині: Історико-краєзнавчий нарис. Луцьк: Медіа, 2001. 672 с.

8. Рожко В. Відродження Української Православної Церкви на Волині 1917-2006 рр. Луцьк: Волинська книга, 2007. 347 с.
9. Смирнов А. Степан Скрипник: релігійно-політична діяльність у 30-х – на початку 40-х років XX століття. *Дух і літера*. № 20. 2008. С. 145–169
10. Стоколос Н. Арсен Річинський і боротьба за українізацію православної церкви на Волині. *Людина і світ*. №2. 1998. С. 33–37. URL: <http://www.addtoany.com/bookmark>
11. Шабаровський В. Рух за українську церкву на Волині в 1920-30 рр. *Волинь*. №48 (1202). 2014. С. 6–7.
12. Шамсутдинова-Лебедюк Т.Н. Українське православ'я: від митрополії до автокефалії. *Андріївський вісник: історико-богословський щорічний журнал Рівненської Духовної семінарії Української Православної Церкви Київського Патріархату*. Рівне. №8. 2019. С. 148–156.

References

1. Aloshyna O. A. (2015). *Hromadska diialnist Arseny Richynskoho u kintsi 20-kh – pochatku 30-kh rr. XX st.* [Public activity of Arsen Richynskiy in the late 1920s – early 1930s]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriya: Istorychne relihiieznavstvo*. Ostroh: Vyd-vo Nats. un-tu "Ostrozka akad.". Issue 12. Pp. 16–24. (in Ukrainian).
2. Borshcheych V. (2004). *Volynskiy pomiannyk* [The Volhynian Memorial Book]. Rivne. 408 p. (in Ukrainian).
3. Vlasovskiy I. (1975). *Narys istorii Ukrainiskoi Pravoslavnoi Tserkvy: U 4 t., 5 kn. T. 4, kn. 2: (20 st.)* [Outline of the History of the Ukrainian Orthodox Church: In 4 vols., 5 books. Vol. 4, Book 2 (20th century)]. New York; Bound Brook: Ukrainian Orthodox Church in the USA. 384 p. (in Ukrainian).
4. *Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti* [State Archive of Rivne Region]. F. 479, Op. 1, Spr. 8, Ark. 2. (in Ukrainian).
5. Kopylova M.S. (2017). *Polityko-pravovyi status ukrainiskoi menshyny u druhii Rechi Pospolytii (1918–1926 rr.)* [Political and legal status of the Ukrainian minority in the Second Polish Republic (1918–1926)]. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita. Seriya: Istorychna*. Issue 13. Pp. 169–176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/IvanOgienkoi_2017_13_23. (in Ukrainian).
6. Kramar Yu. V. (2015). *Natsionalno-kulturna ta relihiina polityka uriadiv Polshchi na Volyni (1921–1939 rr.)* [National, cultural, and religious policy of Polish governments in Volhynia (1921–1939)]. (Doctoral dissertation). URL: http://old.lnu.edu.ua/files/dissertations/2015-12-29-kramar/dis_kramar.pdf. (in Ukrainian).
7. Rozhko V. (2001). *Narys istorii Ukrainiskoi Pravoslavnoi Tserkvy na Volyni: Istoryko-kraieznavchyi narys* [Outline of the History of the Ukrainian Orthodox Church in Volhynia: Historical and Local Studies Essay]. Lutsk: Media. 672 p. (in Ukrainian).
8. Rozhko V. (2007). *Vidrodzhennia Ukrainiskoi Pravoslavnoi Tserkvy na Volyni 1917–2006 rr.* [Revival of the Ukrainian Orthodox Church in Volhynia, 1917–2006]. Lutsk: Volynska knyha. 347 p. (in Ukrainian).
9. Smyrnov A. (2008). *Stepan Skrypnyk: relihiino-politychna diialnist u 30-kh – na pochatku 40-kh rokiv XX stolittia* [Stepan Skrypnyk: Religious and political activity in the 1930s – early 1940s]. *Dukh i litera*. No. 20. Pp. 145–169. (in Ukrainian).
10. Stokolos N. (1998). *Arsen Richynskiy i borotba za ukrainizatsiiu pravoslavnoi tserkvy na Volyni* [Arsen Richynskiy and the struggle for the Ukrainianization of the Orthodox Church in Volhynia]. *Liudyna i svit*. No. 2. Pp. 33–37. (in Ukrainian).
11. Shabarovskyi V. (2014). *Rukh za ukrainsku tserkvu na Volyni v 1920–30 rr.* [The movement for the Ukrainian Church in Volhynia in the 1920s–1930s]. *Volyn*. No. 48 (1202). Pp. 6–7. (in Ukrainian).
12. Shamsutdynova-Lebediuk T.N. (2019). *Ukrainske pravoslavia: vid mytropolii do avtokefalii* [Ukrainian Orthodoxy: From Metropolis to Autocephaly]. *Andriivskiy visnyk: Istoryko-bohoslovskiy shchorichnyi zhurnal Rivnenskoï Dukhovnoi seminarii Ukrainiskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu*. Rivne. No. 8. Pp. 148–156. (in Ukrainian).

Отримано редакцією журналу / Received: 12.10.25

Прорецензовано / Revised: 21.10.25

Схвалено до друку / Accepted: 22.10.25